

Maria Karcz-Kaczmarek

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-4786-4872>

Prawne aspekty ochrony dziedzictwa kulturowego w obliczu wojny

Summary

Legal Aspects of Cultural Heritage Protection in the Face of War

The aim of this article is to examine the origins and formation of provisions for the protection of cultural heritage in the event of armed conflict in international law. The effect of war and occupation was the irreversible destruction or depletion of the resources of tangible as well as intangible cultural heritage over the centuries. In the 20th century, particularly after the experience of the World War II, the international legislator attempted to counter these phenomena. The issues of the protection of cultural heritage in the event of armed conflicts remain topical; moreover, new threats are now emerging, e.g., terrorist activities, cyber activities. Therefore, legal regulations are being enacted both at the national and international level, the essence of which is to secure cultural property as fully as possible in the event of war and other crisis situations. The legal considerations carried out have made it possible to identify potential threats to cultural heritage resulting from legislative shortcomings. Conclusions and postulates were also formulated concerning the establishment, application, and enforcement, including by the International Criminal Court, of the existing legislation in the analysed scope.

Keywords: armed conflict, protection of monuments, cultural property, Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, special protection, strengthened protection

Streszczenie

Przedmiotem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy i kształtowania się przepisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego na wypadek konfliktu zbrojnego w prawie międzynarodowym. Skutkiem wojny i okupacji było dokonujące się na przestrzeni wieków nieodwracalne zniszczenie lub uszczuplenie zasobów materialnego, jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Prawodawca międzynarodowy podjął próbę przeciwdziałania tym zjawiskom w XX w., w szczególności po doświadczeniach II wojny światowej. Zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego na wypadek konfliktów zbrojnych pozostają aktualne, co więcej obecnie pojawiają się nowe zagrożenia, np. działania terrorystyczne, cyber działania. Konsekwencją tego są uchwalane zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym regulacje prawne, których istotą jest jak najpełniejsze zabezpieczenie dóbr kultury na wypadek wojny i innych sytuacji kryzysowych. Przeprowadzone rozważania prawne pozwoliły na zidentyfikowanie potencjalnych zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego wynikających z niedostatków legislacyjnych. Sformułowano także wnioski i postulaty dotyczące stanowienia, stosowania oraz egzekwowania, w tym przez Międzynarodowy Trybunał Karny, obowiązujących przepisów w analizowanym zakresie.

Słowa kluczowe: konflikt zbrojny, ochrona zabytków, dobra kulturalne, *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, ochrona specjalna, ochrona wzmocniona

Wprowadzenie. Pojęcie dziedzictwa kulturowego (dziedzictwa kultury)

Otaczająca nas rzeczywistość – w szczególności konflikt zbrojny na Ukrainie, zdarzenia mające miejsce na Bałkanach w latach dziewięćdziesiątych XX w., jak też konflikt zbrojny w Iraku z początku XXI w. – wskazuje, że prawo i jego stosowanie w niedostateczny sposób gwarantuje ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego. Zagadnienie ochrony dziedzictwa na wypadek konfliktu zbrojnego jest więc aktualne i społecznie doniosłe. Problematyka ochrony dóbr kultury ma znaczenie „tu i teraz”, ale nade wszystko jest ona ważna dla przyszłych pokoleń, w interesie których leży należyte zabezpieczenie i przekazanie zasobów dziedzictwa kulturowego. Współcześnie dziedzictwu zagrażają nie tylko tradycyjnie pojmowane niebezpieczeństwa, takie jak: kradzież, zdarzenia losowe, w szczególności kataklizmy przyrodnicze, celowe lub niezawinione działania człowieka. Znaczenia nabierają także zagrożenia, jak cyber działania czy działania terrorystyczne. Podzielić należy pogląd wyrażony w preambule Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z roku 1954, że „szkody wyrządzone dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią uszczer-

bek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej”¹.

Zakres pojęciowy terminu „dziedzictwo kulturowe” jest szeroki i nieo określony, co rodzi liczne wątpliwości interpretacyjne i utrudnia stworzenie uniwersalnej definicji. W najnowszej literaturze odróżnia się prawną ochronę zabytków od prawnej ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego. Zdaniem Piotra Dobosza dziedzictwo kulturowe to:

dobro przeznaczone, niezależnie od publiczno-prawnego lub prywatno-prawnego charakteru, do powszechnego, publicznego, wspólnego lecz zróżnicowanego (z uwagi na przymiot stanu własności) korzystania, jako tzw. dobro powszechnego użytku, na podstawach konstytucyjnych, zasadach i w trybie określonym normami administracyjnego prawa powszechnie obowiązującego, a w przypadku mienia prywatnego w relacji ekwiwalentności wynikającej z konstytucyjnych zasad: demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej i zasady proporcjonalności/adekwatności².

Analiza poglądów polskiej doktryny prawa wskazuje, że dziedzictwo kulturowe należy rozumieć szeroko, nie ograniczając tego pojęcia wyłącznie do przewidzianej ustawowo ochrony i opieki nad zabytkami (materialnymi dobrami kultury). Pojęcie dziedzictwa kulturowego dotyczy bowiem wszelkich, zarówno materialnych, jak i niematerialnych elementów dziedzictwa, z którym związane są szeroko rozumiane wartości kulturowe (wartości kultury)³. Ochrona szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego jest zadaniem nie tylko władz krajowych, ale całej społeczności narodowej. Regulacje prawne i podejmowane na ich podstawie działania faktyczne powinny, dla dobra wspólnego, być racjonalne, pragmatyczne, uzasadnione prakseologicznie oraz podejmowane z odpowiednią dla konkretnego zagrożenia szybkością i skutecznością.

¹ *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.*, Dziennik Ustaw [dalej: Dz.U.] 1957, nr 46, poz. 212.

² P. Dobosz, *Standardy współczesnej administracji w działalności wojewódzkiego konserwatora zabytków*, [w:] *Standardy współczesnej administracji i prawa administracyjnego*, red. Z. Duniewska, M. Stahl, A. Rabiega-Przyłęcka, Warszawa–Łódź 2019, s. 528.

³ A. Miruć, M. Karcz-Kaczmarek, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w działalności planistycznej gminy*, [w:] *Aktualne wyzwania w ochronie dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, red. P. Dobosz, W. Górny, J. Kłapa, J. Kotulska, A. Kozieć, A. Mazur, A. Pyrzyk, Kraków 2022, s. 537–540.

Kształtowanie się regulacji międzynarodowej dotyczącej ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego

Na poziomie prawa międzynarodowego aktami o podstawowym znaczeniu są: *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.*⁴ Zagadnienia dotyczące zabezpieczenia dóbr kultury były przez prawodawcę międzynarodowego podejmowane już wcześniej, jeszcze przed II wojną światową, przy czym regulacje te często miały charakter fragmentaryczny, odnoszący się do wąsko określonych kategorii obiektów, np. wyłącznie do zabytków nieruchomych. W literaturze wskazano, że pierwsze próby zapewnienia większego bezpieczeństwa kulturalnemu dobrodziejstwu ludzkości miały miejsce już w okresie renesansu⁵. Jednym z pierwszych aktów prawa międzynarodowego odnoszącym się do tematyki ochrony zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego były Konwencje haskie z dnia 29 lipca 1899 r. i z dnia 18 października 1907 r. oraz Pakt Waszyngtoński (tzw. Pakt Roericha) z dnia 15 kwietnia 1935 r. o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych. Regulamin haski z 1907 r., stanowiący aneks nr 1 do Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej, nakazywał, aby w czasie działań wojennych stosować wszelkie środki pozwalające na ochronę niektórych budynków o szczególnym znaczeniu⁶. Przepis art. 27 regulaminu z 1907 r. stanowił: „podczas oblężeń i bombardowań należy zastosować wszelkie niezbędne środki, ażeby w miarę możliwości oszczędzone zostały świątynie, gmachy służące celom nauki, sztuki i dobroczynności, pomniki historyczne, szpitale oraz miejsca, gdzie zgromadzeni są chorzy i ranni, pod warunkiem, ażeby te gmachy i miejsca nie służyły jednocześnie celom wojennym”. Regulamin haski obejmował zatem ochroną prawną tylko wybrane nieruchomości dobra kultury, nie odnosząc się do ruchomych dóbr kultury. Z kolei Pakt Roericha, czyli traktat między Stanami Zjednoczonymi Ameryki a innymi republikami amerykańskimi, uznawał „neutralność zabytków” i instytucji artystycznych na wypadek wojny. Podkreślał on konieczność ochrony zabytków zarówno w czasie wojny, jak i pokoju, nakazując, aby państwa objęte traktatem przyjęły odpowiednie w tym zakresie ustawodawstwo⁷.

⁴ *Vide*: przyp. 1.

⁵ E. Buczyłowski, *Instytucje wspierające ochronę dóbr kultury w czasie pokoju i w czasie wojny*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2018, nr 4(28), s. 10.

⁶ K. Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa 2022, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369509602/427855/lenczowska-sobon-katarzyna-przestepstwo-zniszczenia-lub-uszkodzenia-zabytku?keyword=Pakt%20Roericha&cm=STOP> (dostęp: 31 V 2023).

⁷ *Ibidem*.

Obowiązująca Konwencja z 1954 r. jest aktem poświęconym ochronie dóbr kulturalnych, cechującym się zarówno szerokim zakresem przedmiotowym (pojęcie dóbr kulturalnych), jak i szerokimi możliwościami jej zastosowania⁸. Należy podkreślić, że przywołany akt prawny odnosi się do ochrony zasobów dziedzictwa materialnego, nie mając zastosowania do wartości niematerialnych. Postulować należy objęcie szczególną ochroną prawną na wypadek konfliktu zbrojnego także zasobów dziedzictwa niematerialnego, np. języka, tradycji, lokalnych obrzędów. Tego rodzaju zasoby kultury są bowiem równie często jak zabytki, gmachy i inne obiekty niszczone w czasie działań wojennych. Konwencja, z wyjątkiem postanowień, które powinny wejść w życie już w czasie pokoju, ma zastosowanie w razie wojny wypowiedzianej lub jakiegokolwiek innego konfliktu zbrojnego, jaki może powstać bądź pomiędzy dwiema Wysokimi Umawiającymi się Stronami, bądź większą ich liczbą, nawet jeżeli stan wojny przez jedną lub więcej z nich nie został uznany. Konwencja odnosi się także do wszystkich wypadków okupacji całego lub części terytorium jednej ze Stron, nawet jeżeli okupacja ta nie napotyka żadnego zbrojnego oporu. Zgodnie z art. 19 powołanej umowy międzynarodowej w razie konfliktu zbrojnego powstałego na terytorium jednej ze Stron, nieposiadającego charakteru międzynarodowego, każda ze stron konfliktu będzie obowiązana stosować co najmniej postanowienia dotyczące poszanowania dóbr kulturalnych.

Pojęcie dóbr kulturalnych i ich ochrona na gruncie Konwencji haskiej z roku 1954

Dobra kulturalne zdefiniowane zostały w art. 1 Konwencji jako dobra ruchome lub nieruchome, bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę właściciela, o ile posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, np. zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcje tychże dóbr kulturalnych. Uwagę zwraca klauzula „wielkiej wagi” dobra kulturalnego, która abstrahuje od obiektywnej wartości historycznej czy artystycznej dóbr. Klauzula ta ma charakter subiektywny i umożliwia władzom krajowym określać, jakie dobra mają znaczenie dla danego narodu.

⁸ E. Clement, *A Historical Perspective on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: from the Hauge 1907 Convention and the Roerich Pact to the 2003 UNESCO Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage*, [w:] *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance between Laws and Values*, eds. R. Alatalu, A. Randla, L. Ingerpuu, D. Haapsal, Tallin 2017, s. 120–125.

Za dobra kulturalne Konwencja uznaje także gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, np. muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w razie konfliktu zbrojnego ruchomych dóbr kulturalnych. Do dóbr kulturalnych zaliczono także tzw. ośrodki zabytkowe obejmujące znaczną liczbę dóbr kulturalnych ruchomych i nieruchomości oraz gmachów. Pojęcie ośrodków wywołuje liczne wątpliwości interpretacyjne. W literaturze przedmiotu wskazano, że w zamierzeniu twórców analizowanego aktu prawnego pojęcie „ośrodków zabytkowych” odnoszone miało być do dzielnic miast, a nawet do całych miast. Niestety, praktyka stosowania Konwencji pokazała, że ochrony takiej udzielono bardzo niewielu z nich, w rzeczywistości zatem ochrona ośrodków zabytkowych jest bardzo ograniczona, wręcz iluzoryczna. Z teoretycznego punktu widzenia jest to jednak najszerza i niemająca sobie podobnej w jakichkolwiek późniejszych aktach międzynarodowych możliwa ochrona. Nabywanie statusu ośrodka zabytkowego pozwala bowiem na ochronę wszelkich dóbr ruchomych, nieruchomości oraz krajobrazów naturalny⁹. Dla dziedzictwa kulturowego ludzkości cenne byłoby zatem faktyczne upowszechnienie tej formy ochrony.

W rozumieniu Konwencji haskiej ochrona dóbr kulturalnych obejmuje opiekę nad nimi oraz poszanowanie tychże dóbr (art. 2). Opiekę nad dobrami kulturalnymi Strony zobowiązują się roztoczyć już w czasie pokoju poprzez podejmowanie kroków, jakie uznają za stosowne. Opieka powinna uwzględniać wszelkie dające się przewidzieć następstwa konfliktu zbrojnego. Warto zauważyć, że w projekcie Konwencji zamiast obecnego „przygotowania opieki” (*prepare for the safeguarding*) użyto sformułowania „zapewnienie opieki” (*ensure safeguarding*). Ostatecznie, sformułowanie „zapewnienie opieki” uznano za zbyt kategoryczne. Obowiązek zapewnienia opieki nigdy nie może być bowiem zrealizowany w stu procentach¹⁰. Realizacją obowiązku przygotowania opieki jest m.in. obowiązek przesyłania, co

⁹ H. Schreiber, *Komentarz do art. 1 Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalasieńska, Warszawa 2014, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587366895/164335/schreiber-hanna-komentarz-do-konwencji-o-ochronie-dobr-kulturalnych-w-razie-konfliktu-zbrojnego...?cm=RELATIONS> (dostęp: 28 IV 2023). *Vide* też: J. Toman, *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Dartmouth 1996, s. 54.

¹⁰ H. Schreiber, *Komentarz do art. 3 Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury...*

najmniej raz na cztery lata, Dyrektorowi Generalnemu UNESCO sprawozdania o środkach opieki. Szczegółową treść sprawozdania państwa określają samodzielnie. Sprawozdania, co do zasady, zawierają informacje o środkach powziętych, przygotowanych lub zamierzonych przez właściwe władze celem wykonania Konwencji i jej Regulaminu Wykonawczego. W literaturze wskazano, że do najistotniejszych informacji merytorycznych zawartych w sprawozdaniach krajowych należą punkty dotyczące wdrożenia art. 1 (definicja dóbr kulturalnych), art. 2 (ochrona dóbr kulturalnych), art. 7 (środki wojskowe), art. 8 (przyznanie szczególnej ochrony), art. 25 (rozpowszechnianie konwencji). Ponadto siedem państw (Białoruś, Bułgaria, Chorwacja, Węgry, Polska, Słowenia i Ukraina) zgłosiło w swoich sprawozdaniach ogólne przepisy dotyczące ochrony dóbr kultury niezwiązane konkretnie z ochroną na wypadek konfliktu zbrojnego¹¹.

Z kolei poszanowanie dóbr kulturalnych, w myśl art. 4, oznacza zobowiązanie Stron do szanowania dóbr kulturalnych położonych zarówno na ich własnym terytorium, jak na terytoriach innych Stron. Zobowiązanie to obejmuje powstrzymanie się od używania dóbr i ich bezpośredniego otoczenia do celów, które mogłyby wystawić te dobra w razie konfliktu zbrojnego na zniszczenie lub uszkodzenie. Zobowiązanie obejmuje także powstrzymanie się od wszelkich aktów nieprzyjacielskich na dobra kulturalne. Podkreślenia wymaga fakt, iż zobowiązania te mogą być uchylone, gdy wymaga tego w sposób kategoryczny konieczność wojskowa. Poszanowanie dóbr kulturalnych oznacza również zobowiązanie się Stron do zakazania wszelkich aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych, jak również wszelkich aktów wandalizmu wymierzonych przeciwko dziedzictwu kultury. Konwencja ustanowiła także zakaz stosowania odwetu i rekwizycji wobec ruchomych dóbr kulturalnych położonych na terytorium którejkolwiek innej Wysokiej Umawiającej się Strony.

Delimitacja środków ochrony dóbr kulturalnych

Przewidziane w Konwencji z 1954 r. środki możemy podzielić na dwie kategorie: cywilne i wojskowe. Cywilnym środkiem ochrony ogólnej, funkcjonującym w czasie pokoju, jest oznaczanie dóbr kulturalnych znakiem rozpoznawczym ułatwiający ich identyfikację. Znakiem rozpoznawczym jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne i dwa białe.

¹¹ J. Hladik, *Reporting System under the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, „RICR Decembre IRRC December” 2000, vol. LXXXII, no. 840, <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1560775500105449a.pdf> (dostęp: 15 V 2023).

Tarcza herbowa złożona jest z błękitnego kwadratu, którego jeden z kątów tworzy ostrze tarczy, oraz umieszczonego nad nim błękitnego trójkąta, rozgraniczonych po każdej stronie białym trójkątem¹². W przypadku ochrony ogólnej znaku używa się pojedynczo, w przypadku ochrony specjalnej stosuje się oznaczenie potrójnie w układzie trójkątnym (z jedną tarczą u dołu). Wzór znaku umieszczanego w czasie pokoju na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków reguluje rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.¹³

Środki o charakterze wojskowym (art. 7) obejmują, wprowadzane w regulaminach lub instrukcjach wojskowych, postanowienia zapewniające przestrzeganie Konwencji oraz postanowienia przyczyniające się do wpojenia członkom sił zbrojnych poczucia szacunku dla kultury i dóbr kulturalnych wszystkich narodów. Środkiem wojskowym jest także przygotowanie lub utworzenie już w czasie pokoju, w łonie sił zbrojnych, komórki organizacyjnej bądź zespołu osób o specjalnych kwalifikacjach, którego zadaniem będzie czuwanie nad poszanowaniem dóbr kulturalnych i współpraca z władzami cywilnymi, do których należy opieka nad tymi dobrami. W Wojsku Polskim zagadnienia dotyczące przestrzegania zasad ochrony dóbr kulturalnych reguluje szereg dokumentów wewnętrznych¹⁴. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej wykonują zadania zabezpieczające w odniesieniu do dóbr znajdujących się w ich zarządzie, ponadto podejmują działania mające na celu zminimalizowanie strat powstałych w narodowym dziedzictwie kulturowym w wyniku działań wojennych¹⁵.

Ochrona specjalna

Rozdział II Konwencji z 1954 r. przewiduje przyznanie tzw. ochrony specjalnej ograniczonej liczbie schronów przeznaczonych do przechowywania dóbr kulturalnych ruchomych w razie konfliktu zbrojnego. Ochrona ta może być przyznana

¹² M. Kulikowska, Z. Falkowski, *Znaki ochronne i oznaczenia w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2011, s. 32. Warto podkreślić, że autorem znaku był wybitny polski architekt – profesor Jan Zachwatowicz, którego projekt zwyciężył międzynarodowy konkurs na znak rozpoznawczy dóbr kulturalnych objętych ochroną prawną.

¹³ *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków*, Dz.U. 2004, nr 30, poz. 259.

¹⁴ Dokumenty wymienia Ewa Charymska, *Ochrona dóbr kulturalnych podczas konfliktu zbrojnego w prawie międzynarodowym. Ograniczenia i zadania sił zbrojnych*, s. 12, <https://www.wojsko-polskie.pl/u/1a/f0/1af0732a-c9be-4392-8ccf-4f99506c1fc8/ochronakultury.pdf> (dostęp: 15 V 2023).

¹⁵ *Ibidem*.

również ośrodkom zabytkowych i innym dobrom kulturalnym nieruchomym o bardzo wielkim znaczeniu, pod warunkiem, że znajdują się w dostatecznej odległości od wielkich ośrodków przemysłowych oraz od wszelkich ważnych obiektów wojskowych stanowiących punkty wrażliwe. Do katalogu punktów wrażliwych należą np. lotniska, radiowe stacje nadawcze, zakłady pracujące na rzecz obrony narodowej, porty lub dworce kolejowe oraz wielkie linie komunikacyjne¹⁶. Jeżeli schron dla dóbr kulturalnych ruchomych jest zbudowany w taki sposób, że według wszelkiego prawdopodobieństwa nie może ponieść szkody w bombardowaniu, to możliwe jest objęcie go ochroną specjalną bez względu na położenie. Warunkiem przyznania ochrony jest nieużytkowanie wskazanych obiektów do celów wojskowych¹⁷. Za użytkowanie do celów wojskowych nie jest uważane strzeżenie dóbr kulturalnych przez uzbrojonych strażników specjalnie powołanych do tego zadania ani obecność w pobliżu dóbr kulturalnych sił policyjnych, do których stałego zakresu działania należy zapewnienie porządku publicznego. Ochrona specjalna zostaje przyznana z chwilą wpisu do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną (Rejestr). W Polsce organem właściwym do przedstawiania Dyrektorowi Generalnemu UNESCO wniosku o wpis zabytku do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W czasie konfliktu zbrojnego dobra kulturalne objęte ochroną specjalną powinny być zaopatrzone w specjalny znak rozpoznawczy opisany w art. 16 Konwencji (znak w układzie potrójnym) oraz udostępnione międzynarodowej kontroli.

Istotą ochrony specjalnej jest nietykalność dóbr kulturalnych wpisanych do Rejestru poprzez zobowiązanie się Stron do powstrzymania się od wszelkich aktów nieprzyjacielskich oraz od wszelkiego użytkowania dóbr kulturalnych (bądź ich otoczenia) do celów wojskowych, z wyjątkiem wypadków przewidzianych w art. 8 ust. 5 Konwencji¹⁸. Ochrona specjalna nie ma charakteru bezwzględnego. Przywilej

¹⁶ Wyjątkowo dobro kulturalne położone w pobliżu ważnego obiektu wojskowego może być objęte ochroną specjalną, jeżeli Wysoka Umawiająca się Strona, która składa o to wniosek, zobowiąże się, że w razie konfliktu zbrojnego zaniecha wszelkiego użytkowania odnośnego obiektu. Wyłączenie takie powinno być przygotowane już w czasie pokoju.

¹⁷ Ośrodek zabytkowy uważa się za użytkowany do celów wojskowych, jeżeli służy do przemieszczania, chociażby tylko tranzytowego, osób wojskowych lub materiału wojskowego, jak również, jeżeli jest terenem czynności bezpośrednio związanych z działaniami wojskowymi, z kwaterunkiem osób wojskowych lub z produkcją materiału wojennego (art. 8 ust. 3 Konwencji).

¹⁸ Przepis art. 8 ust. 5 Konwencji stanowi, że dobro kulturalne położone w pobliżu ważnego obiektu wojskowego może być jednak objęte ochroną specjalną, jeżeli Wysoka Umawiająca się Strona, która składa o to wniosek, zobowiąże się, że w razie konfliktu zbrojnego zaniecha wszelkiego użytkowania odnośnego obiektu, a w szczególności, gdy chodzi o port, dworzec

nietykalności może być cofnięty w dwóch przypadkach opisanych w art. 11 Konwencji. Po pierwsze, jeżeli jedna ze Stron dopuści się w stosunku do dobra kulturalnego objętego ochroną specjalną pogwałcenia zobowiązań, Strona przeciwna jest na czas trwania tego pogwałcenia zwolniona z obowiązku zapewnienia odnośnemu dobru nietykalności. Strona „poszkodowana”, o ile tylko uzna to za możliwe, winna najpierw wezwać do położenia kresu pogwałceniu w odpowiednim terminie. Po drugie, przywilej nietykalności dobra kulturalnego objętego ochroną specjalną może być cofnięty w wyjątkowych wypadkach niedającej się uniknąć konieczności wojskowej i jedynie na czas jej trwania. Stwierdzić, że konieczność taka zachodzi, może jedynie dowódca jednostki odpowiadającej dywizji bądź wyższej. Jeżeli okoliczności na to pozwalają, decyzja o cofnięciu przywileju nietykalności powinna być zakomunikowana odpowiednio wcześniej Stronie przeciwnej. Strona cofająca przywilej nietykalności powinna, bez zbędnej zwłoki, zawiadomić o tym, pisemnie i z podaniem motywów, Komisarza Generalnego UNESCO.

W praktyce ochrona specjalna jest bardzo rzadko wykorzystywanym środkiem ochrony. Zdaniem Jacka Grzebielucha, można wręcz odnieść wrażenie, że jest to martwe prawo¹⁹. Wynika to z dwóch podstawowych powodów. Po pierwsze, użyte w Konwencji pojęcie niedookreślone „dostatecznej odległości” od wielkich ośrodków przemysłowych i ważnych obiektów wojskowych rodzi wątpliwości interpretacyjne i przyczynia się do niewnioskowania przez państwa o przyznanie danemu dobru kulturalnemu ochrony specjalnej. Po drugie, upublicznianie wiadomości o położeniu, rozmiarach i planach ewakuacyjnych schronów do przechowywania dóbr kulturalnych może być odwrotnie skuteczne z uwagi na możliwość wykorzystania informacji przez terrorystów lub grupy przestępcze. Niebezpieczeństwo niezgodnego z prawem wykorzystania informacji rodzi naturalną i zrozumiałą niechęć państw do występowania o wpis schronów do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną²⁰.

Ochrona wzmocniona

Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r.²¹ uzupełnił Konwencję o postanowienia dotyczące ochrony wzmocnionej. Dobro kulturalne może zostać

kolejowy lub lotnisko – wyłączy go z wszelkiego ruchu komunikacyjnego. Wyłączenie takie powinno być przygotowane już w czasie pokoju.

¹⁹ J. Grzebielucha, *Niepowodzenie ochrony specjalnej w stosowaniu Konwencji haskiej z 1954 roku*, [w:] *Aktualne wyzwania w ochronie...*, s. 436.

²⁰ Podobny pogląd prezentuje E. Charymska, *op. cit.*, s. 5.

²¹ Polska podpisała Drugi Protokół dnia 17 XI 2011 r., Dz.U. 2012, poz. 248.

objęte ochroną wzmocnioną pod warunkiem, że spełnia następujące trzy warunki: 1) jest dziedzictwem kulturalnym o największym znaczeniu dla ludzkości, 2) jest chronione na mocy odpowiednich krajowych środków prawnych i administracyjnych, uznających jego wyjątkową wartość kulturową i historyczną oraz zapewniających najwyższy poziom ochrony, 3) nie jest wykorzystywane do celów wojskowych lub dla osłony miejsc wojskowych i Strona, która sprawuje władzę nad tym dobrem kulturalnym, złożyła deklarację potwierdzającą, że nie zostanie ono w ten sposób wykorzystane. Ochrona wzmocniona jest przyznawana przez Komitet Ochrony Dóbr Kulturalnych z chwilą wpisania na Międzynarodową Listę Dóbr Kulturalnych objętych wzmocnioną ochroną. Podobnie jak w przypadku ochrony specjalnej, dobrom objętym ochroną wzmocnioną przysługuje przywilej nietykalności. Zgodnie z art. 12 Drugiego Protokołu Strony konfliktu zapewnią nietykalność dobrom kulturalnym poprzez powstrzymanie się od czynienia takich dóbr obiektem ataku i od jakiegokolwiek wykorzystywania takich dóbr lub ich bezpośredniego otoczenia dla wsparcia działań wojskowych. Dobro objęte ochroną wzmocnioną nie może stać się celem ataku, chyba że atak jest jedynym możliwym środkiem prowadzącym do zakończenia wykorzystywania obiektu dla celów wojskowych. Przy czym, przy doborze środków i metod ataku mają być uwzględnione wszelkie możliwe środki ostrożności w celu zakończenia niezgodnego z prawem wykorzystywania dobra kulturalnego.

Utrata ochrony wzmocnionej następuje poprzez jej zawieszenie lub cofnięcie, a także w sytuacji, gdy konkretne dobro kulturalne, ze względu na sposób jego wykorzystywania, staje się obiektem wojskowym. Mimo utraty ochrony wzmocnionej, atak powinien być prowadzony w taki sposób, by zminimalizować uszkodzenia dobra kulturalnego. Co do zasady, z wyjątkiem sytuacji, w których nie pozwalają na to wymogi natychmiastowej samoobrony, decyzja o ataku jest podejmowana na najwyższym operacyjnym szczeblu dowodzenia, pod warunkiem wcześniejszego przekazania siłom zbrojnym przeciwnika ostrzeżenia z żądaniem zakończenia wykorzystywania dóbr kulturalnych jako obiektów wojskowych.

Warto w tym miejscu przywołać przypadek Iraku i znajdujące się na jego terytorium dziedzictwo kultury starożytnej Mezopotamii, które bezsprzecznie posiada „największe znaczenie dla ludzkości”. Mezopotamia uznawana jest za jedną z kolebek cywilizacji – narodziły się tam pismo, prawodawstwo i astronomia. Z tego powodu współczesny Irak posiada bardzo bogaty zasób zabytków. W oficjalnym rejestrze Państwowej Rady Starożytności i Dziedzictwa w Bagdadzie w momencie wybuchu II wojny w Zatoce Perskiej figurowało około 10 000 zinwentaryzowanych miejsc historycznych. Z uwagi na fakt, że jedynie około 15% powierzchni Iraku objęte zostało regularnym rozpoznaniem terenowym, szacuje się realną liczbę stanowisk archeologicznych nawet na 100 000, a liczbę zabytków architektonicznych na co

najmniej 30 000. Co ciekawe i warte zauważenia, do roku 2003 tylko dwa obiekty (antyczna Hatra – 1985 r., oraz ruiny asyryjskiej stolicy w Aszur – 2003 r.) zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Irak ratyfikował wszystkie główne konwencje międzynarodowe z zakresu ochrony dóbr kultury, tj. Konwencję haską z 1954 r., Konwencję UNESCO w sprawie zakazu i przeciwdziałania nielegalnemu wywozowi, przywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 1973 r. oraz Konwencję o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1974 r. W Iraku obowiązuje także restrykcyjne prawodawstwo krajowe²². Zagrożeniem dla irackiego dziedzictwa stały się jednak działania wojenne. Zdaniem Marka Lemiesza „z biernością wkraczających w 2003 r. do Bagdadu oddziałów amerykańskich wiązał się dramatyczny epizod złupienia ekspozycji i magazynów Muzeum Narodowego”²³. W marcu i kwietniu 2003 r. uaktywniło się w centralnym i południowym Iraku niebezpieczne zjawisko zorganizowanych grup nielegalnych kopaczy, których łupem padło co najmniej 150 stanowisk archeologicznych oraz około 600 000 starożytnych artefaktów²⁴. Skala zaistniałych w 2003 r. zniszczeń przyczyniła się do wpisania w roku 2005 całego terytorium Iraku na prowadzoną przez World Monuments Fund listę 100 Najbardziej Zagrożonych Stanowisk²⁵. Działania prewencyjno-ochronne podjęło również UNESCO. Na spotkaniu w sprawie irackiego dziedzictwa kulturowego (Tokio, dnia 1 sierpnia 2003 r.) powołany został, działający pod auspicjami władz irackich, Międzynarodowy Komitet Koordynacyjny ds. Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Iraku²⁶. Obiekty stanowiące spuściznę kultury Mezopotamii umieszczano także w kolejnych latach na prowadzonych przez UNESCO listach: Światowego Dziedzictwa w Niebezpieczeństwie²⁷, Światowego Dziedzictwa²⁸ oraz na tzw. Liście Tymczasowej (*Tentative List*)²⁹. Przykład Iraku wskazuje, że bycie sygnatariuszem międzynarodowych konwencji nie chroni przed zniszczeniami wojennymi nawet „dziedzictwa kulturalnego o największym znaczeniu dla ludzkości”. Działania UNESCO ocenić należy

²² M. Lemiesz, *Ochrona dziedzictwa kultury podczas misji wojskowych – polskie doświadczenia z Iraku i Afganistanu*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, t. II, red. K. Góralczyk, M. Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2022, s. 667–678.

²³ *Ibidem*, s. 679.

²⁴ *Ibidem*, s. 679–680.

²⁵ *Most Endangered Cultural Sites? Iraq Is One*, <https://www.nbcnews.com/id/wbna8314908> (dostęp: 20 VIII 2024).

²⁶ *International Coordination Committee for the Safeguarding of the Cultural Heritage of Iraq*, <https://whc.unesco.org/en/activities/181/> (dostęp: 20 VIII 2024).

²⁷ *Lista światowego dziedzictwa w niebezpieczeństwie*, <https://whc.unesco.org/en/danger-list/> (dostęp: 20 VIII 2024).

²⁸ *World Heritage List*, <https://whc.unesco.org/en/list/> (dostęp: 20 VIII 2024).

²⁹ *Tentative List*, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/iq> (dostęp: 20 VIII 2024).

w tym przypadku jako istotne, ale spóźnione, bo podjęte w większości *ex post*. Osoby odpowiedzialne za dokonanie zniszczeń dziedzictwa kultury nie zostały pociągnięte do odpowiedzialności karno-międzynarodowej.

Administracyjnoprawne regulacje krajowe

Na poziomie prawa krajowego ochrona zasobów materialnego dziedzictwa kultury na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych jest przedmiotem regulacji zawartej w *Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (dalej: u.o.z.)³⁰. Przepis art. 88 ust. 1 u.o.z. stanowi, że minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego opracowuje krajowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynuje realizację zadań mających na celu zabezpieczenie zabytków przed skutkami zagrożeń wynikających z sytuacji kryzysowych. Do ministra należy także określenie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Obecnie kwestie te reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych*³¹. Rozporządzenie to ma charakter prawa powszechnie obowiązującego. Zgodnie z powołanym aktem prawnym, ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Zgodnie z § 3 ust. 1 rozporządzenia ministra kultury z 25 sierpnia 2004 r. organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych planuje się również w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, biorąc pod uwagę stan zasobu podlegającego ochronie, zagrożenia, zamiar działania, sposób realizacji, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania. W tym celu sporządzane są następujące dokumenty: 1) plan ochrony zabytków jednostki organizacyjnej; 2) gminny plan ochrony zabytków; 3) powiatowy plan ochrony zabytków; 4) wojewódzki plan ochrony zabytków; 5) krajowy plan ochrony zabytków. W celu koordynacji przedsięwzięć związanych z ochroną zabytków w razie konfliktu zbrojnego Rada Ministrów (RM) może utworzyć, w drodze rozporządzenia, Polski Komitet Doradczy, będący organem pomocniczym RM.

³⁰ Dz.U. 2024, poz. 1292.

³¹ Dz.U. 2004, nr 212, poz. 2153.

Regulacje odnoszące się do dóbr kultury w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny zawiera także *Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny*³². Powołany akt prawny przewiduje możliwość nałożenia przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązku wykonania świadczeń osobistych lub rzeczowych w razie mobilizacji i wojny. Decyzji o nałożeniu obowiązku świadczenia nadaje się rygor natychmiastowej wykonalności w terminie w niej określonym. Przedmioty świadczeń rzeczowych podlegają zwrotowi po ustaniu potrzeb ich używania. Z obowiązku świadczeń rzeczowych, zgodnie z art. 639, zwolnione są dobra kultury objęte ochroną specjalną w rozumieniu Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego lub ochroną wzmocnioną w rozumieniu Drugiego Protokołu do Konwencji. Inaczej przedstawia się sytuacja prawna dóbr kultury podlegających ochronie ogólnej. Tego rodzaju dobra kulturalne mogą być przedmiotem świadczeń rzeczowych, ale wyłącznie za zgodą wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ochrona dóbr kultury jako przedmiot regulacji prawnokarnej. Ochrona dziedzictwa kultury przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Problematyka ochrony dóbr kulturalnych podczas działań wojennych stanowi przedmiot regulacji karnej. Postanowienia Konwencji z 1954 r. bezpośrednio wpłynęły na treść niektórych przepisów rozdziału XVI *Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne* polskiej ustawy karnej³³. Po nowelizacji z 2016 r. kodeks karny³⁴ penalizuje następujące czyny zabronione: zamach na dobra kultury (art. 125), bezprawne używanie znaku ochronnego dla dóbr kultury (art. 126), publiczne nawoływanie lub publiczne pochwalanie przestępstwa z art. 125 kk (art. 126a), przygotowywanie przestępstw wojennych (art. 126c). Karalne jest także dopuszczenie przez przełożonego, poprzez niedopełnienie obowiązku należytej kontroli, do popełnienia wymienionych czynów przez osobę pozostającą pod faktyczną władzą lub kontrolą. Warto podkreślić, że zamach na dobro kultury jest karalny, jeżeli popełniono go na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne. Wskazany czyn zabroniony zagrożony jest karą pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli czyn dotyczy dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 3 lat. Wydaje się, że polska regulacja karna zapewnia szeroką ochronę materialnym zasobom kultury na wypadek działań zbrojnych. Przewidziane sankcje nie mają

³² Tekst jedn. Dz.U. 2024, poz. 248.

³³ J. Zajadło, K. Zeidler, *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, „Prawo i Praktyka” 2003, t. I, nr 2, s. 119.

³⁴ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, tekst jedn. Dz.U. 2024, poz. 17.

wyłącznie charakteru represyjnego, ale poprzez zagrożenie stosunkowo wysokim wymiarem kary oddziałują także prewencyjnie (odstraszająco).

Konieczność dochodzenia i egzekwowania odpowiedzialności karnej za niszczenie dziedzictwa kulturowego staje się elementem wspólnej świadomości społecznej cywilizowanych państw. Wyrazem tego są – ciągle jednak nieliczne – postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dotyczące ataków na dziedzictwo kulturowe. Jednym z pierwszych wyroków, w którym odniesiono się do problematyki niszczenia dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych, był wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ) w sprawach: *Prosecutor v. Miodrag Jokić* oraz *Prosecutor v. Dario Kordić & Mario Čerkez*. Szczególnego podkreślenia wymaga jednak wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) z dnia 27 września 2016 r. w sprawie Ahmada Al Faqi Al Mahdiego. Jest to bowiem pierwsza sprawa oparta na naruszeniu jednego tylko artykułu Statutu Rzymskiego³⁵ – art. 8 ust. 2 lit (e) (IX) – uznającego za zbrodnię wojenną zamierzone kierowanie ataków na budynki przeznaczone m.in. na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, pomniki historyczne, szpitale oraz miejsca, gdzie gromadzeni są ranni i chorzy, pod warunkiem że nie są one celami wojskowymi. Sprawa z 2016 r. dotyczyła Timbaktu w Mali, gdzie w dniach od 30 czerwca 2012 r. do 11 lipca 2012 r. zniszczono dziesięć mauzoleów, z których dziewięć było wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa. Sprawa Ahmada Al Faqi Al Mahdiego była, jak dotąd, najkrótszym, trwającym zaledwie trzy dni, procesem w historii MTK. Oskarżony, na mocy art. 65 Statutu Rzymskiego, przyznał się bowiem do winy. Powołane orzeczenie Trybunału wskazuje na rangę, jaką na arenie międzynarodowej nabiera problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego³⁶. Należy wyrazić nadzieję, że wyrok ten szeroko otworzył drzwi do egzekwowania w przyszłości międzynarodowej odpowiedzialności karnej za wszelkiego rodzaju zamachy dokonujące się podczas działań wojennych na dziedzictwo kulturowe. Zarówno w literaturze krajowej³⁷, jak i zagranicznej³⁸ wskazuje się, że celowe i szeroko zakrojone działania godzące w dziedzictwo kulturowe, w szczególności w dobra o szczególnym znaczeniu dla ludzkości, mogą być klasyfikowane nie tylko jako zbrodnie wojenne, ale jako czyny wypełniające znamiona zbrodni przeciwko ludzkości czy nawet zbrodni ludobójstwa kulturowego

³⁵ *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r.*, Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708.

³⁶ K. Prażmowska, *Sprawa Al Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym: przełomowy wyrok czy stracona szansa?*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, z. 2(78), s. 300–326.

³⁷ M. Szuniewicz-Stępień, *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych...*, s. 476.

³⁸ E. Novic, *The Concept of Cultural Genocide: An International Law Perspective*, Oxford 2017, podaję za: M. Szuniewicz-Stępień, *op. cit.*, s. 476.

(tzw. *cultural genocide*). W wyroku w sprawie Kordić i Čerkez³⁹ Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii za zbrodnię przeciwko ludzkości uznał atak na starożytny meczet w Bośni i Hercegowinie. Była to napaść nie tylko na fizyczną materię zabytku, ale na tożsamość religijną ludności, co stanowi uszczerbek dla całej ludzkości. Zdaniem Marty Szuniewicz-Stępień jest to istotne, ponieważ zbrodnie przeciwko ludzkości i ludobójstwa nie wymagają dla egzekwowania odpowiedzialności karnej zaistnienia sytuacji konfliktu zbrojnego⁴⁰.

Podsumowanie

Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w obliczu wojny stanowi przedmiot regulacji na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Aktami prawa międzynarodowego o podstawowym znaczeniu są: *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.* oraz *Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r.* Współcześnie obserwujemy wzrost zainteresowania doktryny i praktyki analizowaną w niniejszym artykule tematyką, co niewątpliwie ma związek z kolejnymi wybuchającymi na terytorium Globu konfliktami zbrojnymi, których „ofiarami” są także zabytki. Piecza nad spuścizną przeszłości ustanowiona jest w wyspecjalizowanych instrumentach prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kultury podczas konfliktu zbrojnego. Jeżeli dobra kultury cechują się szczególną wartością dla ludzkości, mogą zostać objęte dodatkowo szczególnym reżimem normatywnym w ramach ochrony specjalnej lub ochrony wzmocnionej. Ustanowione w Konwencji z 1954 r. i Drugim Protokole kategorie ochrony prawnej nie wykluczają się nawzajem, a raczej nakładają się na siebie i wzajemnie się uzupełniają. Konwencja haska ustanowiła bezwzględny zakaz kradzieży, zniszczenia, wandalizmu i rekwizycji dóbr kultury. Wskazane zakazy mają charakter absolutny, co oznacza, że nie mogą być ograniczone poprzez powołanie się na wyjątek w zakresie konieczności wojskowej⁴¹. Przeanalizowane normy prawa krajowego i międzynarodowego z pewnością nie są doskonałe, bo trudno znaleźć przykład regulacji idealnej, ale ustanawiają spójny i kompleksowy system ochrony dziedzictwa kulturowego w obliczu wojny i innych zagrożeń. Stwierdzić zatem należy, że podstawowym zagrożeniem

³⁹ Wyrok Izby Apelacyjnej MTKJ z 17 XII 2004 r. w sprawie *Dario Kordić i Mario Čerkez* (IT-95-14/2).

⁴⁰ M. Szuniewicz-Stępień, *op. cit.*, s. 476.

⁴¹ *Ibidem*, s. 476–477.

dla dóbr kultury nie są niedostatki legislacji, lecz problemy ze stosowaniem prawa (a raczej niestosowaniem się do ustanowionych postanowień) oraz egzekwowaniem odpowiedzialności prawnokarnej za stwierdzone naruszenia. Toczące się, jak i zakończone konflikty zbrojne wskazują, że bycie Państwem-Stroną Konwencji nie przeciwdziała, a nawet nie minimalizuje ryzyka naruszenia dziedzictwa kulturowego w obliczu wojny⁴². W orzecznictwie międzynarodowych trybunałów powoli przebijają się kwestia niezbędności egzekwowania odpowiedzialności karnej za celowe niszczenie dóbr kultury w czasie działań zbrojnych. Należy mieć nadzieję, że wydane przez MTKJ i MTK wyroki skazujące wytyczą kierunki orzecznictwa w analizowanej sferze. Podkreślić trzeba także rangę działalności organizacji międzynarodowych, w szczególności UNESCO. Działania pomocowo-konsultacyjne, szkoleniowe, inwentaryzacyjne i dokumentacyjne pomagają zachować bądź odtworzyć zniszczone działaniami wojennymi dobra kultury w ich pierwotnym kształcie.

Bibliografia (Bibliography)

Akty prawne

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dziennik Ustaw 1957, nr 46, poz. 212.

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, Dziennik Ustaw 2004, nr 212, poz. 2153.

⁴² Przykładem może być Irak i konflikt toczący się obecnie na Ukrainie. Irak w chwili wkroczenia na jego terytorium w 2003 r. Międzynarodowych Sił Stabilizacyjnych był stroną Konwencji haskiej. Spośród głównych Sił Koalicyjnych w Iraku Polska jako jedyny kraj podpisała Konwencję wraz z oboma Protokołami, szerzej: M. Olbrys, *Specyfika realizacji zadań ochrony dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle doświadczeń misji Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku (2003–2008)*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego. 60 lat Konwencji Haskiej i 15 lat jej Protokołu II*, red. E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, Warszawa 2015, s. 267. W przypadku zaś konfliktu na Ukrainie obie jego strony, czyli Rosja i Ukraina, ratyfikowały Konwencję haską z 1954 r., *vide*: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention?hub=415#item-4> (dostęp: 20 VIII 2024).

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, Dziennik Ustaw 2004, nr 30, poz. 259.

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dziennik Ustaw 2003, nr 78, poz. 708.

Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, tekst jedn. Dziennik Ustaw 2024, poz. 248.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dziennik Ustaw 2024, poz. 1292.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, tekst jedn. Dziennik Ustaw 2024, poz. 17.

Opracowania

Buczyłowski E., *Instytucje wspierające ochronę dóbr kultury w czasie pokoju i w czasie wojny*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2018, nr 4(28), s. 7–21.

Clement E., *A Historical Perspective on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: from the Hauge 1907 Convention and the Roerich Pact to the 2003 UNESCO Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage*, [w:] *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance between Laws and Values*, eds. R. Alatalu, A. Randla, L. Ingerpuu, D. Haapsal, Tallin 2017, s. 120–125.

Dobosz P., *Standardy współczesnej administracji w działalności wojewódzkiego konserwatora zabytków*, [w:] *Standardy współczesnej administracji i prawa administracyjnego*, red. Z. Duniewska, M. Stahl, A. Rabiega-Przyłęcka, Warszawa–Łódź 2019, s. 526–545.

Grzebielucha J., *Niepowodzenie ochrony specjalnej w stosowaniu Konwencji haskiej z 1954 roku*, [w:] *Aktualne wyzwania w ochronie dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, red. P. Dobosz, W. Górny, J. Kłapa, J. Kotulska, A. Kozień, A. Mazur, A. Pyrzyk, Kraków 2022, s. 429–440.

Kulikowska M., Falkowski Z., *Znaki ochronne i oznaczenia w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2011.

Lemiesz M., *Ochrona dziedzictwa kultury podczas misji wojskowych – polskie doświadczenia z Iraku i Afganistanu*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, t. II, red. K. Góralczyk, M. Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2022, s. 669–713.

Miruć A., Karcz-Kaczmarek M., *Ochrona dziedzictwa kulturowego w działalności planistycznej gminy*, [w:] *Aktualne wyzwania w ochronie dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, red. P. Dobosz, W. Górny, J. Kłapa, J. Kotulska, A. Kozień, A. Mazur, A. Pyrzyk, Kraków 2022, s. 537–560.

Olbrys M., *Specyfika realizacji zadań ochrony dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle doświadczeń misji Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku (2003–2008)*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa*

- międzynarodowego i krajowego. 60 lat Konwencji Haskiej i 15 lat jej Protokołu II*, red. E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, Warszawa 2015, s. 255–273.
- Prażmowska K., *Sprawa Al Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym: przełomowy wyrok czy stracona szansa?*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, z. 2(78), s. 300–326. <https://doi.org/10.31743/sp.5858>
- Szuniewicz-Stępień M., *Ochrona dóbr kultury w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, t. II, red. K. Góralczyk, M. Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2022, s. 439–479.
- Toman J., *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Dartmouth 1996.
- Zajadło J., Zeidler K., *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, „Prawo i Praktyka” 2003, t. I, nr 2, s. 116–121.

Netografia

- Charymska E., *Ochrona dóbr kulturalnych podczas konfliktu zbrojnego w prawie międzynarodowym. Ograniczenia i zadania sił zbrojnych*, <https://www.wojsko-polskie.pl/u/1a/f0/1af0732a-c9be-4392-8ccf-4f99506c1fc8/ochronakultury.pdf> (dostęp: 15 V 2023).
- Hladik J., *Reporting System under the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, „RICR Decembre IRRC December” 2000, vol. LXXXII, no. 840, <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1560775500105449a.pdf> (dostęp: 10 VI 2023).
- International Coordination Committee for the Safeguarding of the Cultural Heritage of Iraq*, <https://whc.unesco.org/en/activities/181/> (dostęp: 20 VIII 2024).
- Lenczowska-Soboń K., *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa 2022, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369509602/427855/lenczowska-sobon-katarzyna-przestepstwo-zniszczenia-lub-uszkodzenia-zabytku?keyword=Pakt%20Roericha&cm=STOP> (dostęp: 31 V 2023).
- Lista światowego dziedzictwa w niebezpieczeństwie*, <https://whc.unesco.org/en/danger-list/> (dostęp: 20 VIII 2024).
- Most Endangered Cultural Sites? Iraq Is One*, <https://www.nbcnews.com/id/wbna8314908> (dostęp: 20 VIII 2024).
- Schreiber H., *Komentarz do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalasinska, Warszawa 2014, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587366899/164339?tocHit=1&cm=RELATIONS> (dostęp: 3 V 2023).
- Tentative List*, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/iq> (dostęp: 20 VIII 2024).
- World Heritage List*, <https://whc.unesco.org/en/list/> (dostęp: 20 VIII 2024).

Notka o autorce

Dr Maria Karcz-Kaczmarek – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Administracyjnego i Nauki Administracji Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Autorka licznych artykułów z zakresu prawa administracyjnego, współautorka *Wielkiej Encyklopedii Prawa, Encyklopedii Samorządu Terytorialnego*, a także podręczników akademickich. Odebrała staż naukowy w Uniwersytecie w Strasburgu, zapoznając się jednocześnie z funkcjonowaniem instytucji UE oraz Rady Europy. Ekspert w projekcie systemowym realizowanym przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego pn. „Dobre prawo – sprawne rządzenie” (2014–2015).

Zainteresowania naukowe: działalność kulturalna i ochrona zabytków oraz problematyka samorządów zawodowych.

mkaczmarek@wpia.uni.lodz.pl